

BYLCHAU

Defnyddir y gair 'bwlch' yn gyffredinol i ddynodi pant mynyddig o ryw fath, lle y gellir gwneud mynediad drwyddo; ond weithiau defnyddir y gair i ddynodi ysgwydd mewn cefnen neu ffordd haws drwy fynyddoedd. Ffordd sydd yn dilyn cefnen neu dir uchel yr holl ffordd. Mewn sawl rhan o'r Bannau mae'r afonydd a'u dyffrynnoedd yn creu llwybrau pwysig rhwng y Gogledd a'r De. Gyda chyn lleied o enwau bylchau, nid ydynt wedi cael eu gwahanu i ardaloedd ac mae'r rhestr yn nhrefn yr wyddor.

Mae'r gair yn gyfystyr a'r Llydaweg *boulch*, Gwyddeleg *bealach*, Gwyddeleg Cynnar *belach*; o'r Celteg *bolko* 'adwy, hollt, agen, iselfan drwy'r mynyddoedd'.

Oherwydd nad oes llawer o fylchau, nid ydynt wedi eu gwahanu i ardaloedd; mae'r rhestr mewn trefn y wyddor.

Bwlch'r Allwys SO 148221 235m

Bwlch yw enw'r pentrefan, ond ar fap 1832 yr AO fe welir Bwlch'r Allwys. Ffyrf amrywiol ar y gair *arllwys* 'tywallt, gwagio' yw'r *arllwys*; fel disgrifydd a lif yr Afon Wysg drwy'r mynyddoedd. Hefyd, fe all *allwys* 'llydan, agored' roi synnwyr tebyg. Yr oedd yna Ffordd Rhufeinig, fel a gofnodwyd ar fapiau'r AO yn dilyn cwrs llwybr cyn-hanesyddol drwy'r mynyddoedd. bulche yr arlloys 1524, Bulch yr Arllwys 1609 Tredegar MS, Bwlch y Allwys 1832 OS.

Bwlch ar y Fan SO 032205 599m

Ceir ffordd hynafol yn croesi'r bwlch; cofnodwyd y ffaith yn enw'r afonig Nant yr Hen-heol 031198. Ar un adeg, er ei fod yn eithaf uchel, yr oedd yn lwybr pwysig drwy'r mynyddoedd i Aberhonddu. Mae nifer o olion cynhanesyddol a hanesyddol i'w canfod ar hyd y llwybr; mae rhai o'r carneddau sydd i'w gweld yn dyddio o'r Oes Efydd.

Bwlch Bach SO 262288 645m

Nid bwlch yn y synnwyr cywir, man gwastad neu ysgwydd ar y rhan yma o'r gefnen.

Bwlch Bach ar Grib SO 187308 395m

Y Grib yw enw'r braich nodweddiadol sydd yn ymestyn i lawr o Ben y Maenllwyn. Y bwlch bach yw'r uchaf o dri cherbyd sy'n caniatáu mynediad Gogledd-De i'r Dwyrain o Fynydd Troed. Fodd bynnag, byddai wedi bod yn llwybr defnyddiol iawn pe baech yn dilyn yr hen lwybr i ddyffryn y Grwyne Fechan.

Bwlch Blaen Twrch SN 816217 652m

Un syml iawn i'w ddehongli, sef y bwlch uwchben Blaen Twrch, mae blaen yn derm cyffredin iawn yn Ne Cymru i ddisgrifio tarddiad afon. Cysylltir y *twrch* 'baedd' â'r afon oherwydd cysylltiadau chwedlonol yr anifail, un sydd â ffyrnigrwydd a nerth fel yr afon. Hefyd, yr oedd *twrch* yn symbol o hela, un sy'n symud yn gyflym, yn rhuthro.

Bwlch Bryn Rhudd SN 870195 345m

Yr enw yn 1832 oedd Bwlch Pen y Rhydd; Mai'n sicr nad y gair *rhydd* 'llac, hael' sydd i'w gael. Rhaid penderfynu ai: y gair *rhudd* 'coch, purgoch'; neu, cyfuniad geiriau *Yr Hydd* 'Y Carw', cyfuniad sydd i'w weld mewn un enw ar fryn yn y Gogledd. Bwlch pen-y-rhudd 1832 AO.

Bwlch Chwyth SN 909213 585m

Mae'n debyg mai'r bwlch oedd y col bas a ddarganfuwyd ar Fan y Bwlch Chwyth. Mae'r enw yn cyfeirio at y gwyntoedd mawr man agored iawn, oherwydd *chwyth* 'chwa, awel, gwynt'.

Bwlch Cerrig Duon SN 856227 476m

Cerrig - lluosog y gair *carreg* 'craig' + *duon* - ffurf lluosog y gair *du* 'tywyll'; rhaid nodi bo'r term coed duon yn dynodi coed conwydd. Bwlch y Cerreg Duon 1828 map Greenwood.

Bwlch Duwynt SO 005209 812m & SN 902196 564m

Mae gan y bwlch y disgrifydd duwynt, ond nid *du* 'tywyll, du' yw'r elfen gyntaf; yn hytrach, mae'n debyg ei fod yn ystyr amgen i'r gair sef *du* 'dig, chwerw' + (*g*)*wynt* 'awel, chwyth'. Enw sy'n rhoi ymdeimlad o fwllch yn y mynyddoedd sy'n agored i wyntoedd mawr. Bwlch-y-duwynt 1832 OS.

Bwlch Isaf SO 266278 602m

Mae'r bwlch yn is na Bwlch Bach, ar yr un gefnen.

Bwlch Rhiw Wen SO 220346 620m

Yn un o'r llwybrau hynafol drwy'r sgarf, ym mhen Cwm Bach mae nifer o lwybrau'n cydgyfarfod i esgyn yn serth at y bwlch ac yna i fewn i ddyffryn Nant Bwch. *Rhiw* 'llethr' + (*g*)*wen* 'gwyn' yw enw'r bwlch, ac fe all fod yn gymharol diweddar gan mai'r enw Rhiw Wen ar fap AO 1887 yw'r enw a roddir i'r mynydd.

Bwlch y Dinas SO 173300

Yr oedd unrhyw safle amddiffynol fel *dinas* 'caer' yn rheoli symudiadau drwy'r bwlch. Ceir rhai ffurfiau cynnar ar yr enw megis Bulkedinas 1233 a Bulkedenas 1275.

Bwlch y Ddeuwyt SN 787173 425m

Enw digon syml; gyda ffurf deuol y gair *dau* - sef *deu* + *gwynt* 'awel'. Mae'r enw yn dynodi man wyntog gyda'r gwynt yn chwythu'n gryf drwy'r bwlch o gyfeiriad un dyffryn neu'r llall.

Bwlch y Ddwyallt SO 058206 735m

Mae'r cyfeirnod grid uchod yn cyfeirio at safle'r enw ar y mapiau AO cynnar tua 1830; erbyn heddiw mae'r enw wedi symud i 053203. Enw digon syml i'w ddehongli, *dwy* + *allt* 'clogwyn, bryn, llethr, goleddf'.

Byddai rhywun yn disgwyl i'r enw ddisgrifio'r lethrau o dan y bwlch naill ochr a'r llall, codi i gwrdd i ffurfio'r bwlch; neu, wrth fynd trwy'r bwlch y bod *dau* lethr uwch bob ochr. Mae yn enw a roddir i ffordd hynafol o fynediad trwy'r mynyddoedd, yn dilyn dringfa grib hir gyson o Ffordd Las neu Fwlch Main i fyny o Lanfrynach i'r de tuag at y mynydd/uchder a ddylai gael ei adnabod fel Y Fan Las 954m (SO 054203). Ychydig cyn pen y bryn yn gol, gyda llethrau serth iawn o boptu, mae'r hen lwybr yn dilyn ymyl y dyffryn dwfn i ddisgyn crib Craig y Fan Ddu.

Bwlch y Fingel SO 236352 538m

Gweler yr enw ar fapiau cynnar yr AO, bwlch a gofnodwyd heddiw fel Bwlch yr Efengyl (Gospel Pass); mae'n debyg bod y ffurf yn deillio o Fwlch yr Efengyl yn Gymraeg. Ymgais ddiweddarach a chamddehongliad i egluro'r seinio cyffelyb y Fingel, a all hefyd fod wedi'i dylanwadu gan agosrwydd Capel y Ffin ac Abaty Llanddewi Nant Hodni. Cofnodwyd yr enw fel Bwlch y Fingil 1828 map Greenwood, Bwlch-y-fingel 1832 AO. Yn ei fap hanesyddol o'r 14g, De Cymru a'r Gororau, mae'r hanesydd William Rees yn gosod yr enw Vincul ar y bwlch yn ei fap o 1933; ffurf Seisnigaidd yr enw Fingul. Uynkul c.1120-34 Llyfr Llandaf.

Ceir y gair *myngyl* 'gwddf cul neu denau' yn y tirwedd; a welir yn yr enw llyn Llyn Myngul yng Ngogledd Cymru; gall fod yn gyfeiriad at gulni'r dyffryn yn ei ben. Fel arall, gallai elfen gyntaf yr enw fod y ffurf dreigledig y gair *min* 'ceg, brig, ymyl'. Mae'n debyg mai'r ail elfen yw'r term *cul* 'tenau' sydd yma, yn hytrach na llygriad o'r gair *cil* 'encilfan'; *cêl* 'cuddio, celu', neu ffurf dreigledig fel y ceir yn – ar *gêl* 'bod yn gudd, yn guddiedig'.

Bwlch y Giedd SN 828214 728m

Uwch Llyn y Fan Fawr, wedi ei enwi ar ôl yr Afon Giedd, mae'r bwlch yn un serth iawn ar ei ochr ogleddol.

Bylchau Blaen Clydach SN 805266 358m

Enw sydd wedi ei godi o'r afon sydd yn tarddu islaw'r bwlch, sef y Clydach. Pe tai rhywun yn dilyn yr afon hyd at ei tharddle, byddwch yn dod at nifer o fylchau bach drwodd i ran uchaf yr Afon Wysg.

Bylchau Rhos Fain SN 753177 525m

Byddai rhywun yn meddwl bod yr enw yn syml, gyda bylchau fel lluosog y gair *bwlch* 'adwy' + *rhos* 'gwaun' + *main* 'tenau' [benywaidd *fain*]. Fodd bynnag, bydd un golwg ar fapiau'r AO o'r ardal yn dangos nad yw'r rhostir na'r bwlch yn gul. Yr esboniad tebygol, fel yn rhannau eraill o Gymru, yw bo llygriad mewn sillafiad y gair *maen* 'craig'; i *main* wedi digwydd. Rhaid nodi bod nifer o frigiadau o galchfaen wedi'u gwasgaru o amgylch y bwlch. Bwlch Rhos Faen 1832 AO.

Pen y Bylchau SN 814302 394m

Wrth edrych ar y safle, mae'n anodd penderfynu a yw hwn yn enw ar gyfer y bryn a nifer o lwybrau(?) yn cyfarfod. Oherwydd nid oes llawer o nodweddion tirweddol yn debyg i fylchau cyffredinol ar gael, nid yw'r term *bwlch* pob tro yn golygu 'adwy, pant, cyfrwy'. Gall y gair awgrymu llwybr neu ffordd resymol drwy ardal o dir gwael, ac mae nifer o lwybrau yn cyfarfod yn y man yma.